

Jerzy Słowikowski¹

U PROGU ZASTOSOWANIA MIESZANIN N₂ /SF₆ W URZĄDZENIACH ROZDZIELCZYCH

Streszczenie : W 1997r. Komisja ONZ d/s Zmian Klimatycznych podjęła decyzję o zaliczeniu SF₆ do grupy gazów cieplarnianych. W ślad za tą decyzją nastąpiła duża presja na ograniczenie emisji tego gazu do atmosfery. Z drugiej strony jednak, wzrasta popyt na urządzenia z SF₆ ze względu na ich niezawodność i trwałość. Ażeby zaspokoić ten popyt przy jednoczesnym minimalizowaniu zakłóceń środowiska coraz bardziej zasadne staje się wykorzystanie właściwości mieszanin N₂ /SF₆. Na tle analizy emisji SF₆ z urządzeń elektroenergetycznych omówiono doświadczenia wskazujące na możliwość zastosowania mieszaniny azotu z niedużą ilością SF₆ w tych urządzeniach elektroenergetycznych, gdzie gaz spełnia wyłącznie rolę czynnika izolacyjnego.

1. Wstęp

Bezpośrednio po stwierdzeniu wyjątkowo niekorzystnych właściwości sześćofluorku siarki jako gazu cieplarnianego, koła naukowe USA² zaproponowały ograniczenie ilości jego stosowania. Jednym z doraźnych sposobów, pozornie łatwych do spełnienia, była wymiana SF₆ w urządzeniach aktualnie znajdujących się w eksploatacji (z wyjątkiem aparatury łączeniowej) na mieszaninę SF₆/N₂ przy jednoczesnym, niewielkim podniesieniu ciśnień nominalnych [1]. Powyższej propozycji sprzeciwili się jednak konstruktorzy urządzeń, którzy uznali tego rodzaju przedsięwzięcie za zbyt ryzykowne. Tym samym, problem masy SF₆ użytkowanej w urządzeniach elektroenergetycznych, od której przede wszystkim zależy ilość tego gazu emitowanego do atmosfery ziemskiej, pozostał nadal kwestią otwartą. O zaliczeniu SF₆ do gazów cieplarnianych zdecydowały dwa czynniki [2] :

- największy jednostkowy przyczynek do efektu cieplarnianego spośród wszystkich substancji należących do grupy gazów cieplarnianych . Przyczynek ten, mierzony globalnym współczynnikiem ocieplenia GWP (global warming potential), liczony w stosunku do CO₂ , wynosi 24900 (1 Mg SF₆ odpowiada 24900 Mg CO₂),

¹ Instytutu Elektrotechniki, 04-703 Warszawa

² National Institute of Standards and Technology, USA

- stwierdzony w latach 1970-94 bardzo szybki, w porównaniu do innych gazów cieplarnianych, wzrost koncentracji SF₆ w górnych warstwach atmosfery ziemskiej (tzw. chemisfery).

W tym czasie, roczne zapotrzebowanie światowej elektroenergetyki stanowiło ok. 80 % całkowitej rocznej sprzedaży tego gazu.

2. Działania na rzecz zmniejszenia emisji SF₆

Jednym z następstw II Konferencji Stron Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zmian Klimatu Ziemi, która odbyła się w Kioto w 1997r, jest sprecyzowanie wymagań dotyczących ograniczenia emisji gazów cieplarnianych oraz określenie procedury [3] obliczania tej emisji przez poszczególne kraje. Ważną zasadą stosowaną przy kontroli realizacji zobowiązań sygnatariuszy w/w „Konwencji” jest to, że bierze się pod uwagę sumaryczną ilość wyemitowanych gazów przez dany kraj, czyli tzw. „koszyk gazów cieplarnianych”. Polska do 2012r. [2] zobowiązała się do zredukowania emisji gazów cieplarnianych o 6% tj. o 35000 Mg (przeliczonych na ilość CO₂). W/g obliczeń szacunkowych emisja SF₆ w 2010r. nie powinna przekroczyć 34000 Mg/CO₂. Porównując obydwie w/w liczby staje się oczywiste, że spełnienie podjętych przez naszą gospodarkę zobowiązań, zależy od zmniejszenia o ok. 6% emisji CO₂ w innych gałęziach gospodarki co jest jak najbardziej możliwe biorąc pod uwagę, że emisja tego gazu w 1996r. tj. po upływie 8 lat od 1988r, zmalała o ok. 22% (tj. o ok. 104000 Mg) [2]. W wyżej wymienionym wariantcie obliczeń emisji (SF₆) przyjęto założenie, że wdrożone zostaną zalecenia CIGRE [4] dotyczące gospodarki gazem .

W 2001r. opublikowane zostały dane statystyczne dotyczące niezawodności i trwałości rozdzielnic [5] i wyłączników [6] z SF₆. Jeśli chodzi o rozdzielnice to jedną z najważniejszych obserwacji było stwierdzenie, że na ich awaryjność w w/w okresie nie wywierały wpływu procesy starzeniowe. Przeważająca większość ankietowanych użytkowników uznała za możliwe utrzymanie rozdzielnic w ruchu w ciągu 30-50 lat.

(8% ankietowanych – powyżej 50 lat). Stwierdzono ponadto znaczny spadek awaryjności (o ok. 50%) rozdzielnic produkowanych począwszy od 1985r. w porównaniu do poprzednich generacji. Drugi z raportów [6] dotyczył wszystkich rodzajów wyłączników na napięcie powyżej 60 kV. Spośród nich, wyłączniki z SF₆ (monociśnieniowe) charakteryzują się najdłuższym średnim okresem międzyremontowym, wynoszącym 14 lat .

Cytowane raporty wskazują na możliwość zapewnienia w nowych generacjach urządzeń z SF₆ szczelności 0.1% rocznie w ciągu całego spodziewanego okresu eksploatacji. Na VIII Konferencji „Gaseous Dielectrics” w 1995r. przedstawiony został przez prof. W.Boeckę [7] raport dotyczący przyczynki jaki wnosi koncentracja SF₆ w chemisferze. Oszacowano, że przyczynka ten stanowił wówczas ok. 0.1% w porównaniu do oddziaływania sumarycznej koncentracji innych gazów cieplarnianych.

Zwrócono jednak uwagę, że obecny trend wskazuje na trzykrotnie większą liczbę zainstalowanych urządzeń w 2025r, w porównaniu do 1995r, co zdaniem autora raportu skłania do zastosowania mieszanin N₂/SF₆ w tych wszystkich urządzeniach, w których nie są wykorzystywane właściwości SF₆ jako medium służącego gaszeniu łuku elektrycznego. Na tejsze Konferencji, przedstawiciel firmy Hitachi (Japonia) T.Yamagiwa [7] stwierdził, że zastosowanie hybrydowych rozwiązań rozdzielnic, w których SF₆ byłby stosowany tylko do

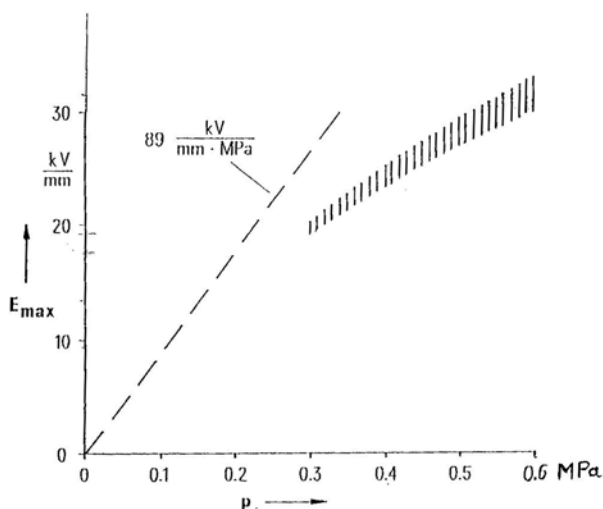
wyłączników, zaś pozostałe przedziały byłyby napełniane mieszaniną N_2/SF_6 w stosunku 95%/5%, doprowadziłyby do zaoszczędzenia ok. 50% SF_6 .

3. Badania nad zastosowaniem mieszanin N_2/SF_6 o małym udziale SF_6

Przypomnijmy, że podstawową cechą gazów elektroujemnych, decydującą o wytrzymałości elektrycznej, jest wychwyty swobodnych elektronów. Konsekwencją wychwyty jest zamiana energii kinetycznej elektronu na energię wzbudzenia molekuł/atomów i/lub ich dysocjacji oraz utworzenie ładunku przestrzennego w postaci jonów ujemnych. Z chwilą odłączenia elektronu, powrót do stanu podstawowego molekuł i/lub atomów łączy się z wypromieniowaniem energii wzbudzenia. Wychwyty jest zatem procesem konkurencyjnym do jonizacji, z którą łączy się tworzenie elektronów swobodnych. Zapoczątkowanie tworzenia się lawiny elektronów następuje z chwilą przewagi procesów jonizacji nad wychwytem, to jest w momencie kiedy współczynnik jonizacji α_j jest większy od współczynnika wychwyty η . Wadą SF_6 jest silna zależność η od energii elektronu jaką nabywa on w swoim dryfie na drodze swobodnej w polu elektrycznym; największa wartość η wypada przy dziesiątych częściach eV. Tym niemniej zrównanie wartości α_j i η (efektywny współczynnik jonizacji $\alpha = (\alpha_j - \eta) = 0$) następuje przy wartości natężenia pola E zredukowanego do ciśnienia (in. koncentracji SF_6 przy 20°C) o wartości $(E/p)_{kr} = 89$ kV/mm.MPa, to jest przy wartości 3.3 większej od powietrza [8]. W wielu podręcznikach, przy podawaniu tej liczby mówi się, iż wytrzymałość elektryczna SF_6 jest właśnie tylokrotnie większa od wytrzymałości powietrza.. Przy dzisiejszym stanie wiedzy ta informacja, nawet jeśli ją odnieść do układu elektrod nazywanym kwazijednorodnym, nie jest ścisła. Pojęcie kwazijednorodności rozkładu pola, zaczerpnięte z powietrznych układów izolacyjnych i definiowane określoną wartością stosunku maksymalnego natężenia pola do średniej wartości natężenia pola, obliczonych na podstawie geometrii układu elektrod, jeśli chodzi o układy z SF_6 nie jest miarodajne i może być traktowane jedynie orientacyjnie. Powodem tego jest strimerowy mechanizm i/lub liderowy mechanizm przebicia wywołany lokalnym rozkładem pola, który odgrywa tym większą rolę im większa jest koncentracja SF_6 ; zwrócił na to uwagę Pedersen [9] już w 1970r. Zależność η od energii elektronów powoduje, że o wytrzymałości elektrycznej rzeczywistych układów izolacyjnych najczęściej decydują defekty z rodzaju chropowatości powierzchni lub cząstki pozostałe po obróbce elementów konstrukcyjnych. W rezultacie, współcześnie przy projektowaniu urządzeń elektroenergetycznych, konstruktorzy kierują się obliczeniem maksymalnej wartości pola, wynikającej z geometrii układu, która może wystąpić przy największym narażeniu to jest przy przepięciu pochodzenia atmosferycznego, kierując się ponadto doświadczeniem w doborze technologii wykonania układu w tym również – gładzi powierzchni elementów konstrukcyjnych. O powyższym świadczy rysunek 1, na którym nanie­siono aktualnie przyjmowane wartości maksymalnych natężeń pola E_m w urządzeniach elektroenergetycznych w zależności od ciśnienia znamionowego [10].

Łatwo zauważyć, że w miarę wzrostu ciśnienia wartości E_m coraz bardziej odchylają się od linii prostej odpowiadającej warunkowi $\alpha = 0$. Nie jest to tylko wynikiem asekuracji, ale pewnych, nie do końca wyjaśnionych, zjawisk fizycznych. Jest prawdopodobne, że jedną z przyczyn tego efektu jest oddziaływanie wzajemne wzbudzonych jonów ujemnych. Oddziaływanie to wzrasta w miarę zwiększania się koncentracji gazu [11] i może prowadzić do

wzrostu koncentracji wolnych elektronów. Zależność wytrzymałości od parametrów układu izolacyjnego i spodziewanych jego niedoskonałości powoduje, że wprowadzenie mieszanin łączy się z koniecznością przeprowadzenia wielu prób, z których duża część wymaga posługiwania się modelami w skali 1:1.

Rys. 1. Wartości szczytowe napięcia udarowego zakładane przez konstruktorów.

Zasadność podjęcia prób wprowadzenia mieszaniny N_2/SF_6 wynikała z przesłanek teoretycznych oraz doświadczalnego zbadania właściwości mieszaniny o małym udziale SF_6 . Teoretyczną przesłanką były właściwości molekuł SF_6 , które odgrywają rolę czynnika spowalniającego elektron w kolejnych elastycznych kolizjach, odbierając część jego energii kinetycznej [14]. Drugą przesłanką było stwierdzenie efektu synergizmu polegającego na tym, że przy stosunkowo niewielkim udziale SF_6 , mieszanina N_2/SF_6 nabiera cech gazu elektrycznego. Posługując się obserwacją zmian charakteru wyładowań niezupełnych T. Yamada i in. [13] stwierdzili, że już przy udziale wynoszącym powyżej 10 ppm, zaznacza się wpływ SF_6 na charakterystykę WNZ. W poniższej tabeli 1 podano wartości $(E/p)_{kr}$ mieszaniny N_2/SF_6 wyznaczone eksperymentalnie [14]. Ograniczono się przy tym do podania wartości zmierzonych przy ciśnieniu nie przekraczającym 4MPa. W miarę wzrostu ciśnienia stwierdzono nieznaczne obniżanie się w/w wartości.

Tabela 1. Wyznaczone doświadczalnie wartości $(E/p)_{kr}$ mieszanin N_2/SF_6 w zakresie 1 ÷ 4bar [14]

Udział %-owy SF_6 w mieszaninie	100	50	20	10	5	1
Wartość bezwzględna $(E/p)_{kr}$; kV/mm, MPa	89	81	74	63	58	50
Wartość $(E/p)_{kr}$, w % w stosunku do SF_6	100	91	83	71	65	56

Jednym z podstawowych warunków zastosowania mieszanin N_2/SF_6 było porównanie „wrażliwości” ich wytrzymałości na zakłócenia rozkładu pola wywołane wzmiankowanymi powyżej defektami technologicznymi. Spośród licznych badań w tym względzie ograniczono

się jedynie do przedstawienia wyników badań uzyskanych przez Piemontesi i in [15]. W badaniach tych kierowano się założeniem, że powodem przebicia rzeczywistych układów izolacyjnych są defekty natury technologicznej; zakłócenia rozkładu pola powodowane przez te defekty prowadzą do inicjacji wyładowania strimerowego. W wyniku badań stwierdzono co następuje :

- w przypadku wystąpienia typowej chropowatości o nierówności równej 50 μm , wytrzymałość udarowa (przy biegunowości dodatniej) mieszaniny z 10%-ową zawartością SF_6 jest niższa o ok. 10% w stosunku do czystego SF_6 . Różnicę tę można łatwo skompensować podniesieniem ciśnienia mieszaniny.
- w przypadku cząstek metalicznych – wytrzymałość udarowa badanego układu, w porównaniu do układu pozbawionego defektu spadała w tym samym stosunku. I w jednym i drugim przypadku powyżej 5 bar zaobserwowano podobny efekt zmniejszania się wpływu ciśnienia na wzrost napięcia przebicia.

Powyższe badania nie wykazały zatem większej wrażliwości wytrzymałości badanej mieszaniny na defekty technologiczne w porównaniu do SF_6 .

Ważnym przyczynkiem do porównania wytrzymałości udarowej układów z czystym SF_6 i mieszaninami były wyniki badań segmentu gazowej linii przesyłowej o izolacji gazowej (GIL) z zasymulowanym defektem zlokalizowanym na wewnętrznej powierzchni osłony (R.Graf, W.Boeck [16]). Badania te wykazały, że przy jednakowej wytrzymałości udarowej tego samego układu przy SF_6 i mieszaninach N_2/SF_6 (w tym drugim przypadku o odpowiednio zwiększonym ciśnieniu) nie ma różnic w rozkładach statystycznych czasów do przebicia.

4. Wnioski

Nagromadzone doświadczenia wskazują na możliwość zastosowania mieszanin N_2/SF_6 o małej zawartości SF_6 do urządzeń rozdzielczych, w których gaz pełni funkcję izolacji. Zastosowanie tego rodzaju mieszanin może doprowadzić do znacznego zredukowania ilości użytkowanego SF_6 , co przyczyni się do ograniczenia emisji tego gazu do atmosfery.

Literatura

- [1] **Christophorou L. G., Van Brunt R.J.:** *SF₆/N₂ Mixtures – Basic and HV Insulation Properties*, IEEE Trans. on Dielectr. a.Electr. Insul., vol.2, No5, October 1995
- [2] **Barc W., Słowikowska H.,** *Własności cieplarniane SF₆ i międzynarodowe działania na rzecz ograniczenia jego emisji do atmosfery ziemskiej*, Konferencja j.w.
- [3] *Emission of SF₆ from electrical equipment and other sources*, IPCC Good Practice Guidance and Uncertainly Management in National Greenhouse Gas Inventories 2000r.
- [4] *SF₆ Recycling Guide*, Raport CIGRE nr 117, August 1997,
- [5] *Report on the Second International Survey on High Voltage Gas Insulated Substations (GIS). Service Experience*, Raport CIGRE nr. 150, February 2000
- [6] *Life Management of Circuit-Breakers*, Raport CIGRE nr. 165, August 2000
- [7] *Gaseous Dielectrics VIIIConf. , Section 11: Discussion Groups*, Proc. Ed.Loucas G.Christophorou a. James K. Olthoff; Kluwer Academic/Plenum Publishers N.York,1998

- [8] **Dakin T., W., Luxa G., Oppermann G., Vigreux J., Wind H., Winkelkemper H**, *Breakdown of Gases in Uniform Fields*, ELECTRA 1974r.
- [9] **Pedersen A.**, *Criteria for Spark Breakdown in SF₆*, IEEE Trans. on Power App.a.Syst., vol Pas-89, nr.8, 1970
- [10] **Diesner A.**, *Insulation Characteristics of Industrial SF₆ - insulated GIS components*, CIGRE TF 15.03.10, 1999
- [11] **Christophorou L. G., Olthoff J., K.**, *Electron Interactions with Excited Atoms and Molecules*, Advances Atomic Molecular and Optical Physics, vol 44
- [12] **Massey H.**, *Zderzenia atomowe i cząsteczkowe*, PWN Warszawa 1982
- [13] **Diesner A.**, *Insulation Characteristics of Industrial SF₆ - Insulated GIS Components*, CIGRE Session 1986, Report 33-06
- [14] **Pecastaing L., Rees T., Espel P., Paillol J., Gibert A., Domens P.**, *High Voltage Engineering Symposium*, 22-27 August 1999 Publ. No.467
- [15] **Piemontesi M., Koenig F., Niemeyer L., Heitz C.**, *Insulation Performance of 10% SF₆/90% N₂ mixture*, CEIDP Conference, Austin 1999
- [16] **Graf R., Boeck W.**, *Statistical Breakdown Behaviour of N₂ - SF₆ Gas Mixtures Under LI Stress*, High Voltage Engineering Symposium, 1999, Publ. No. 467.

AT A THRESHOLD OF UTILISING N₂/SF₆ MIXTURES IN DISTRIBUTION EQUIPMENT

Against the background of SF₆ emission from GIS and SF₆ circuit-breakers, results in the field of the experiments with N₂/SF₆ mixtures with small amount of SF₆ are discussed. The results indicate to the possibility of applying these mixtures in electric HV equipment where the gas fulfils exclusively the role of insulation. Application of such kind of mixtures will contribute to significant decrease in the amount of SF₆ used and by this - to limitation of the SF₆ emission to atmospheric air.